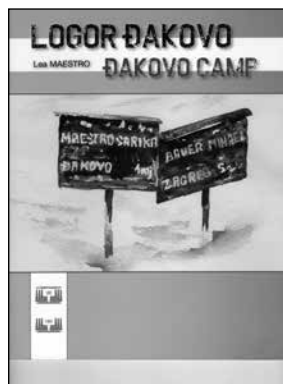

Lea Maestro

Logor Đakovo / Đakovo Camp

Jevrejska opština Sarajevo – La Benevolencija, Sarajevo, 2013.

Svake prve nedjelje u lipnju u Đakovu se tradicionalno okupljaju članovi židovskih zajednica s prostora bivše Jugoslavije, vođeni željom da očuvaju uspomenu na tragične događaje iz Drugoga svjetskog rata, a napose uspomenu na gotovo šest stotina žena i djece, u velikoj većini bosanskohercegovačkih Židova, koji su izgubili živote u Sabirnom logoru Đakovu krajem 1941. i u prvoj polovici 1942. godine. Zahvaljujući stjecaju okolnosti, a osobito Stjepanu Kolbu, grobaru đakovačkoga židovskog groblja, gotovo sve žrtve đakovačkoga logora počivaju i danas na mjesnom židovskom groblju u pojedinačnim, imenom i prezimenom obilježenim grobnicama, što đakovačko logoraško groblje čini jedinstvenim.

Prije četiri godine, 2011., logoraško groblje bilo je uređeno zaslugom sarajevske Jevrejske opštine, pri čemu su, pored ostaloga, dotrajale nadgrobne pločice s imenima žrtava zamijenjene novima. Tada je bilo najavljeno i priređivanje izložbe o đakovačkom židovskom logoru, zamišljene kao završni čin većega spleta aktivnosti vezanih uz osvježavanje sjećanja na patnje sarajevskih, ali i drugih Židova koji su stradali u đakovačkom logoru, ili tek prošli kroz njega kao međupostaju na putu u druge eksterminacijske logore. Izložba je naposljetku priređena u jesen 2013. u Sarajevu (Galerija Novi hram), a zatim je postavljena i u nekim drugim mjestima, uključujući i Đakovo (lipanj 2014.). Izložba se sastojala od 14 panoa, a uz izložbu je objavljen i vizualno dopadljiv, dvojezični prateći katalog *Logor Đakovo / Đakovo Camp* (tekst na bosanskom jeziku prati i paralelni tekst na engleskom jeziku). Obradene tematske cjeline, predstavljene na izložbenim panoima, pretočene su i u poglavlja pratećega kataloga. Riječ je o sljedećim poglavljima: *Đakovo, O logoru, Zatočenice, Nepoznate djevojke, Zapovjednici logora, Stjepan Kolb, Rekonstrukcija, Sestre svetog Križa, Leteća brigada, Preživjele, Spisak žrtva*

va fašističkog logora Đakovo sahranjenih na Jevrejskom groblju u Đakovu, Djeca.

Autorica kataloga jest mlada sarajevska aktivistica Lea Maestro, koja je ujedno najzaslužnija i za uređenje đakovačkoga logoraškog groblja. Autorica izložbe uložila je znatan trud kako bi tijekom gotovo četiri godine dugih priprema pokušala pronaći nove materijale, ponajprije ilustrativne, kojima bi obogatila ranija saznanja o zbivanjima vezanima uz đakovački Sabirni logor 1941. i 1942. godine. Navedeno potvrđuje i popis ustanova i organizacija koje su na različite načine podržale pripremu izložbe i objavu kataloga: Jevrejski historijski muzej Beograd, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Muzej Đakovštine Đakovo, Državni arhiv u Osijeku, Istraživački i dokumentacijski centar Cendo, Centropa, Savez jevrejskih opština Srbije... S obzirom na sve navedeno, kao i na uspjeh izložbe, može se reći da je autorici, kao i svima drugima koji su stajali iza čitavog projekta, uspjelo u osnovnoj namjeri da pridonesu očuvanju uspomene na sve članove sarajevske židovske zajednice koji su izgubili život u holokaustu, a naročito na one koji su prošli kroz ili izgubili živote u đakovačkom logoru. Ujedno, uspjelo se na taj način još jednom odaslati zornu opomenu budućim naraštajima.

Uz opće pohvale, a naročito na račun plemenitih pobuda, truda i odricanja uloženi u čitav projekt, potrebno je ipak osvrnuti se i na neke manje ili krupnije nedostatke i pogreške koje su našle mjesta na stranicama ovoga kataloga, a koje, izvan svake sumnje, nisu plod zle namjere. Ako ni zbog čega drugog, potrebno ih je spomenuti zbog nade, makar i slabašne, da se isti nedostaci i pogreške možda neće ponavljati u nekim budućim radovima.

Istraživanje i pisanje o Drugom svjetskom ratu, holokaustu i uopće žrtvama rata i poraća iziskuju iznimnu stručnost i kritičnost, kao i objektivan, ozbiljan i trijezan pristup, naročito stoga što je ta osjetljiva problematika, na žalost, dobrim dijelom i danas zagađena političkim i politikantskim motivima, uslijed čega se, dakako, susrećemo s naslagama neznanstvenih i tendencioznih tekstova koji vrve netočnim podacima i tumačenjima. Uglavnom, neosporno je i da pojedinci izvan povijesne struke svojim radom mogu pridonijeti boljemu poznavanju određenih tema, ali bi u konačnici ipak bilo poželjno da se pri tome oslone na stručnjake. I u konkretnom slučaju izložbe i kataloga o Sabirnom logoru Đakovo možemo reći da bi znanstvene recenzije takvih stručnjaka (povjesničara – osvjedočenih poznavatelja navedene pro-

blematike) vjerojatno otklonile većinu nedostataka te izložbu i katalog učinili boljima, ali to se, na žalost, propustilo učiniti.

Tekst kataloga izložbe razmjerno je sažet, kako je i primjereno takvoj publikaciji, a kao predložak teksta u najvećoj je mjeri poslužila monografija Zorana Vasiljevića *Sabirni logor Đakovo* (Slavonski Brod, 1988.). Iako je riječ o djelu u kojemu je po prvi puta sveobuhvatno zahvaćena problematika đakovačkoga ustaškog logora, i to uz upotrebu gotovo svih važnijih izvora, ipak je bilo potrebno koristiti i rezultate novijih istraživanja, ne samo o logoru Đakovo, već i općenito o stradanju Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Kada je riječ o đakovačkom logoru, mogu se spomenuti članci Grge Grbešića¹ te Anne Grünfelder.²

Kao jedan od primjera pogrešaka koje su se potkrale u tekstu kataloga izložbe može se navesti brojka od gotovo 80 000 tisuća žena i djece ubijenih u logoru Stara Gradiška u razdoblju od nepune tri godine (str. 22.-23.). Savjesnijim korištenjem novijih znanstvenih istraživanja zacijelo bi se izbjegao spomen takve, neutemeljeno i nepotrebno preuveličane brojke (što, naravno, ne znači da stvarna stradanja nisu zastrašujuća i da ničim ne mogu biti opravdana). Nadalje, polazeći od pretpostavke da je transport zatočenica i zatočenika nakon rasformiranja đakovačkoga logora (srpanj 1942.) završio u Jasenovcu, podosta prostora na izložbi i u katalogu pridano je zapovjednicima u jasenovačkom sustavu logora, pri čemu su uvršteni i neki drugi pojedinci (Andrija Artuković, Nada Luburić). Jedan od spornih detalja jest predstavljanje neupitnoga zločinca Miroslava Filipovića-Majstorovića kao franjevca, odnosno kao katoličkoga svećenika (23.-25.), bez da se smatralo potrebnim napomenuti da je on već u srpnju 1942. zbog svojih postupaka bio isključen iz franjevačkog reda te da je zločine u Jasenovcu činio kao otpadnik od Katoličke crkve (njegov je primjer u starijoj jugoslavenskoj literaturi, a dijelom i u novijoj, pretežno srpskoj literaturi često naglašeno istican kao primjer izravne upletenosti Katoličke crkve u zločine počinjene u NDH). Među upitne sadržaje izložbe i kataloga može se ubrojiti i uvrštavanje zloglasnih tzv. Piccilijevih peći, improviziranih jasenovačkih krematorija nazvanih po inže-

1 Grgo GRBEŠIĆ, "Prijelazi Židova u Katoličku crkvu u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji od 1941. do 1945.", *Croatica Christiana periodica. Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovskeg fakulteta u Zagrebu*, 27/2003, br. 52, 155.-169.

2 Anna GRÜNFELDER, "Katholische Kirche und Ustaša-Herrschaft 1941-1944", *Südost-Forschungen*, 69-70 /2010-2011, 182.-227.

njeru i ustaškom pukovniku Dominiku Hinku Picciliju. Iako se u literaturi, pa i na stranicama ovoga kataloga (24.-25.), najčešće tvrdi da su spaljivanja, tj. pokušaji spaljivanja leševa u tim improviziranim krematorijima obavljani od veljače do svibnja 1942. (dakle, prije rasformiranja đakovačkoga logora u srpnju 1942.), ipak se na stranici 10. kataloga kaže da su pokusi zabilježeni “već sredinom 1942. godine”, pa se na osnovi toga ne isključuje niti mogućnost da su žene i djeca iz đakovačkoga logora skončale u tim pećima. Jasenovac zaista nije bio logor uništenja na način na koji su to bili Auschwitz ili Treblinka, ali to zasigurno nije bilo stoga što ustaše nisu željele dosegnuti nacističke uzore, već stoga što ih nisu bili sposobni dosegnuti. Više primjera govori tomu u prilog, a ponajbolji je vjerojatno slučaj tzv. Piccilijevih peći. Premda vjerodostojni izvori posvjedočuju da ovaj ustaški pokušaj stavljanja u pogon krematorija u kojemu bi se rješavali tijela svojih žrtava bio neuspješan, te da je stoga i bio kratka vijeka, u literaturi se i do današnjega dana provlači podatak o pećima koje su progutale tijela ustaških žrtava u Jasenovcu, a taj je podatak, na žalost, zajedno s fotografijom peći (riječ je bila o izvornim ciglarskim pećima), našao mjesto i u ovom katalogu.

Naposljetku, a usko povezano sa svim prethodno navedenim, potrebno je naglasiti da sudbina transporta sa zatočenicama i zatočenicima đakovačkoga Sabirnog logora ni danas nije potpuno i nedvojbeno razriješena. Naime, u starijoj literaturi bili su olako kao vjerodostojni izvori prihvaćeni neki iskazi pojedinaца do kojih je tek posredno bio dopro glas o tomu kako su žene i djeca iz đakovačkoga logora bili dopremljeni u Jasenovac, tj. u Staru Gradišku, te da su odmah po dolasku svi pobijeni. Zasad nisu poznati dokumenti niti iskazi očevidaca koji bi potvrđivali takav rasplet, a historiografija je – o politici da se niti ne govori – na temelju spomenutih, ne posve pouzdanih iskaza odredila Staru Gradišku kao neupitno posljednje odredište đakovačkih logorašica i logoraša. Zbog pijeteta spram žrtava i samo zbog njega hrvatska povijesna znanost ima obavezu jednom zasvagda razriješiti tu nedoumicu, ponuditi pouzdan, dokumentiran odgovor na pitanje o mjestu stradanja nesretnih žena i djece. Pri tomu je važno naglasiti: iz pozicije žrtava, a one bi trebale biti jedine važne ili barem najvažnije, potpuno je nebitno jesu li pojedinci ili skupine, pa tako i žene i djeca đakovačkoga logora, bili usmrćeni u Jasenovcu ili su ih ustaške vlasti utrpale u stočne vagone te izručile nacistima kako bi oni izvršili posljednji, ubilački čin. Drugim riječima: ako bi buduća istraživanja i potvrdila da je đakovački transport iz srpnja 1942. za odredište imao neku

tvornicu smrti u Njemačkom Reichu ili u nekoj od Nijemaca okupiranoj državi, baš ništa to ne bi mijenjalo u ocjeni značenja i karaktera Nezavisne Države Hrvatske. Jer, da su ustaške vlasti bile odlučne u namjeri da Židove i fizički unište, a ne samo odstrane iz zemlje, dovoljno valjda svjedoče sva okapanja koja su imale s političkim i vojnim vlastima fašističke Italije oko onih Židova koji su makar privremeni spas pronašli u okupiranom Hrvatskom primorju i Italiji (Talijani su itekako bili svjesni kakva bi sudbina očekivala te ljude, te su bili odlučni da ih ne izručuju).

Zaključno, izložba i prateći katalog *Logor Đakovo / Đakovo Camp* rezultat su dugogodišnjih napora autorice Lee Maestro koja se, vođena plemenitom namjerom, ali i osobnom povezanošću (autoričina obitelj teško je stradala u holokaustu, pa i u đakovačkom logoru), prihvatila ove složene teme. Autorica je putem izložbe, ali i nekim drugim inicijativama, uspjela pridonijeti očuvanju spomena na žrtve jednoga bezumnog vremena, odnosno učinila ono što je već trebalo biti učinjeno od strane raznih na to pozvanih ustanova. Za požaliti je, međutim, zbog nedostataka prisutnih u katalogu, mahom proisteklih iz nekritičkoga preuzimanja zastarjelih podataka koji su (i) iz političko-ideoloških razloga svojedobno postali opće mjesto u historiografiji i publicistici, a i danas ih još (pre)često susrećemo.

Branko Ostajmer